

XIX. YÜZYIL ÂŞIK ŞİİRİNDE TASAVVUFİ MOTİFLER

XIX ƏSR AŞIQ ŞEİRİNDƏ TƏSƏVVUFİ MOTİVLƏR

SUFISTIC MOTIFS IN THE XIX CENTURY ASHUG POEMS

СУФИЙСКИХ МОТИВОВ В XIX ВЕК АШУГСКИХ СТИХОТВОРЕНИЯХ

Nailə ƏSKƏR*

Öz

XIX. yüzyl, âşık sanatı ve geleneğinin tamamiyle biçimlendiği ve ürünlerinin çok olduğu bir zamandır. Bu dönemde âşık şiirinin ve musikisinin çok yönlü özellikleri sabitlenmekte, destancılık ve meclis sanatkârlığı gelişme devrini yaşıyordu. Hiç rastlantı değildir ki bu yüzyl büyük sanatkârlar yetiştirmiştir. Her şeyden önce, onların dokundukları konuları artık öz tanıdıklarından yeteri kadar farklılık taşıyordu. XIX. yüzyl âşıklarının işlediği konular çeşitli ve renkliydi. Hayatın gerçeği, geçim meseleleri, gündelik kaygılar vb. konular şiire getirilerek sosyal âşık şiiri biçimlendiriyordu. Ancak bütün bunlara bakmayarak âşık yaratıcılığının esası sözsüz ve liriktir. Lirik şiirler, güzellemler bu dönem âşık şiirinin esas mayasını teşkil ederdi. İnsan ve tabiat güzellikleri, insanın dahili âlemi, dünyaya, ahlakî değerlere verilen kıymet, dini ve didaktik konular tez-tez başvurulmuş âşık şiirleri arasında idi. Bu dönem âşıklarından Âşık Alı, Âşık Şenlik, Dollu Mustafa, Âşık Dilgem, Âşık Elesger vb. âşıkların şiirlerinde dinî-tasavvufî motifler çok güçlü idi.

Bu yazıda, XIX. yüzyl âşıklarının yaratıcılığına kısa bir bakış yapılarak, âşık şiiri konularına ayrılarak dinî-tasavvufî şiirler tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyl, âşık, tasavvuf, din, şiir.

Xülasə

XIX əsr aşiq sənəti və ənənəsinin tamamilə formalaşdığı, məhsuldar olduğu zamandır. Bu dövrdə aşiq şeirinin və musiqisinin çoxcəhətli xüsusiyyətləri sabitləşir, dastançılıq və məclis sənətkarlığı intibah dövrünü yaşayırdı. Hec təsadüfi

* AMEA Folklor İnstitutu, Bakı/AZERBAIJAN
(qaracantali@live.com)

deyildir ki, bu əsr böyük sənətkarlar yetişdirmişdir. Hər şeydən əvvəl, onların toxunduqları mövzular artıq öz sələflərindən kifayət qədər fərqlənirdi. XIX əsr aşıqlarının işlədiyi mövzular əlvan və rəngarəng idi. Real həyat həqiqətləri, məişət məsələləri, gündəlik qayğılar və s. kimi mövzular şeirə gətirilərək ictimai aşıq şeiri formalaşdırılırdı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, aşıq yaradıcılığının əsas məğzi, sözsüz ki, lirikadır. Lirik şeirlər, gözəlləmələr bu dövr aşıq şeirinin əsas mayasını təşkil edirdi. İnsan və təbiət gözəllikləri, insanın daxili aləmi, dünyaya, əxlaqi dəyərlərə verilən qiymət, dini və didaktik mövzular tez-tez müraciət olunan aşıq şeirləri arasında idi. Bu dövr aşıqlarından olan Aşıq Alı, Aşıq Şenlik, Dollu Mustafa, Aşıq Dilqəm, Aşıq Ələsgər və s. aşıqların şeirlərində dini-təsəvvüfi motivlər çox güclü idi.

Bu yazıda XIX əsr aşıqlarının yaradıcılığına qısa nəzər salınacaq, aşıq şeiri mövzulara görə ayrılaraq dini-təsəvvüfi şeirlər təhlil ediləcəkdir.

Açar Sözlər: XIX əsr, aşıq, təsəvvüf, din, şeir

Abstract

XIX century is a productive time which ashug art and the tradition are completely formed. During this period multilateral characteristics of the ashug poems and ashug music were stabilized, the art of a narrator and craftsmanship lived in its renaissance period. It is no coincidence that this century has produced great artists. Above all, their topics were quite different from its predecessors. The XIX centuries ashugs topics were bright and colorful. Bringing the themes such a realities of real life, domestic issues, and everyday concerns to poetry public ashug poetry were formed. But despite all this, the essence of ashug creativity of course, is the lyrics. Lyric poems was the basis of ashug poem for this period. Human and natural beauty, the man's inner world, the price of moral values, religious and didactic themes were among frequently addressed topics. In Ashug Ali, Ashug Shenlik, Dollu Mustafa, Ashug Dilgam, Ashug Alasgar and in other ashug's poems religious - mystical motifs were very strong.

In this article, we will take a look at XIX century ashugs' creativity and religious-mystical poems will be analyzed.

Keywords: XIX century, ashug, Sufism, religion, poetry

Резюме

XIX век было продуктивное время которое ашугского искусства и традиция полностью сформирован. В течение этого периода многосторонних характеристик ашугские стихи и музыки стабилизировались, ашугского искусства и мастерство жил в период Возрождения. Это не совпадение, что это век породил великих художников. Прежде всего, их темы были весьма отличается от своих предшественников. Ашугов XIX века были яркие и красочные темы. Приведение таких реальные темы реальной жизни,

внутренние проблемы, и повседневные проблемы общественного ашугскому поэзии были сформированы к поэзии. Но, несмотря на все это, сущность творчества ашугского конечно, это лирика. Ашугские стихи лирической поэмы был основой для этого периода. Человек и природная красота, внутренний мир человека, цена нравственных ценностей, религиозных и дидактические темы часто были среди тем, затрагиваемых. В Ашуг Али, Ашуг Шенлик, Ашуг Мустафа, Ашуг Дильгам, Ашуг Алескер и в стихах других ашугов были очень сильные религиозно - мистические мотивы.

В этой статье, мы будем взглянуть на творчество ашугов XIX века и религиозно-мистических стихотворений будут проанализированы.

Ключевые слова: XIX век, ашуг, суфизм, религия, поэзия

Türkün tarixi qədər qədim olan ozanlıq sənəti uzun təkamül yolu keçərək bugünkü vəziyyətinə gəlib çatmışdır. XVI əsrdən sonrakı tarixi inkişaf yolunu izləyərək bu ənənənin necə bir yol keçdiyini müşahidə edə bilərik. Artıq bu dövrdən sonra Aşıq söz və musiqi sənətini sintezləşdirərək onu tamaşaçıya təqdim edən, eyni zamanda məqamına görə improvizə edən və bədahətən söz söyləyən xalq sənətkarıdır. Böyük auditoriyalara xitab edən, hər yaşdan və cinsdən tamaşacısı olan Aşıq, həm də, bəzən günlərlə davam edən dastan gecələrini, bəzən toy və mərasim şənliklərini idarə edən bir rejissordur. Lakin aşığın vəzifəsi bunlarla bitmir, bu xalq sənətkarı özündən əvvəlki ustadların sözlərini və dastanları hafizəsində saxlaya biləcək qədər iti yaddaşlı, bilikli olmalı idi. Çevik, hazırcavab, yumor hissəsinə malik olması isə onun zaman-zaman yaranan qəfil vəziyyətlərdə köməyinə gəlirdi.

XIX əsr artıq aşıq sənəti və ənənəsinin tamamilə formalaşdığı, məhsuldar olduğu zamandır. Bu dövrdə aşıq şeirinin və musiqisinin çoxcəhətli xüsusiyyətləri sabitləşir, dastançılıq və məclis sənətkarlığı intibah dövrünü yaşayırdı. XIX əsrdə Təbriz, Zəncan, Xorasan, Ağbaba-Çıldır, Qarabağ, Şirvan, Borçalı, Gəncəbasar, Göyçə aşıq mühitlərində onlarla aşıq çalıb çağırmışdır. Bu əsrdə aşıq şeir-saz ədəbiyyatı inkişaf edir, daha geniş coğrafiyaya yayılır və zəngin bir poetik irsə çevrilirdi. Heç təsadüfi deyildir ki, XIX əsr Aşıq Alı (1801-1911), Aşıq Əhməd (XIX əsr), Aşıq Hüseyn Şəmkirli (1811-1891), Aşıq Musa (1830-1912), Aşıq Pəri (1811-1847), Aşıq Qasım (XIX əsr), Aşıq Qurban Ağdabanlı (1859-1925), Aşıq Şenlik (1852-1913), Dollu Mustafa (XIX əsr), Molla Cümə (1854-1920), Padarlı Abdulla (XIX əsr), Yəhya bəy Dilqəm (1830-1865), Aşıq Ələsgər (1821-1925) və s. kimi böyük sənətkarlar yetişdirmişdir.

Məlumdur ki, qədim türklərin ozan sənəti öz başlanğıcını şamanizmdən götürür. Şaman mərasim zamanı qopuz çalaraq rəqs edir, bu zaman vəch vəziyyətinə düşür və gələcəkdən xəbər verirdi. Şamanizm milli türk sufizmi olaraq islamdan sonrakı aşıq sənətinə də nüfuz etmiş və təsəvvüf elementləri ilə bərabər aşığın irfan dünyasını zənginləşdirmişdir.

Folklorşünas alim H.İsmayılov XIX əsr aşiq şeirində təsəvvüfi motivlərə toxunaraq bu barədə yazır: “Poeziyasından göründüyü kimi, Ələsgər haqq aşığıdır, sufi mürşiddir, övliyadır, dədədir... Ələsgər şeirində biz üç dini-ruhani qaynağın vəhdətini müşahidə edirik:

1. Türk xalq sufizmi. Kökləri ilə türk tanrıçılığına bağlanır və ondan qaynaqlanır. Bu qaynağın reallaşdığı poetik düşüncə qatı Ələsgər şeirində sufi dünyagörüşün əsasını, arxetipini təşkil edir.

2. Türk sufizmi. Ələvilik, əhli-həqq təriqəti. Ələvi və bəktəşi şeiri.

3. İslam və onun müqəddəs kitabı Qurani-Kərim.

Türk tanrıçılığının dini-ruhani başçısı Ata və əski türk ibadət yeri ocaq bir qədər fərqli şəkildə təkkələrdə bərpa olunur. IX-XI əsrlərdə mühihtdən aldığı zərbələrlə ciddi deformasiyaya uğrayan əski türk inamı XII-XIX əsrlər arasında “muxtar hüquqlarını” qorumaqla mövcudluğunu saxlaya bilmişdir” (8, 32).

XIII əsrdə Anadoluda başlayan dini-təsəvvüfi cərəyanın banisi olan Yunus Əmrə öz şeirləri ilə eldən-elə dolaşmış, ad-san qazanmışdır. O, təsəvvüf ədəbiyyatının təməl fəlsəfəsini yaratmışdır. Bu fəlsəfənin bünövrəsini “sevək, sevilək” çağırışı, kamilləşmiş insanın Tanrıyla qovuşması, Yaradan ilə yarananın birləşməsi ideyaları təşkil edirdi. Haqqa varmaq, bir canda bir ruh olmaq, “vəhdəti-vücut olmaq” üçün dörd mərhələdən söz açan Yunus Əmrə yalnız bundan sonra məqsədə, yəni kamillik mərhələsinə çatacağını deyir:

Məni sorma mənə, məndə deyiləm,
Surətim boş gəzər dondan içəri.
...Şəriət, təriqət yoldur varana,
Həqiqət, mərifət ondan içəri (11, 201-202).

Allahı tanımaq və ona qovuşmaq üçün irfanın yolu dörd mərhələdən keçir: şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət. Bu ideologiyanın tərəfdarları təkkə-təriqət ocaqlarında birləşir, ilahi eşq, təriqət və sufiliklə bağlı mahnılar, ilahilər oxuyur, bu sözləri sazla müşayət edirdilər. Zamanla bu təkkələrdən dərviş-aşıqlar yetişir və onların sələfləri xalq içində qarışaraq “haqq aşığı” olaraq öz ideyalarını yaymağa başlayırdılar. Orta əsrlərin aşığı (aşiq) təkkələrdə irfani bilik əldə edərək sənətkarlığa yüksəlirdilər. Bir neçə əsr sonra isə bu proses zəifləməyə başladı və artıq aşiq XVI əsrdən başlayaraq, XVIII-XIX əsrlərdə musiqiçi-çalğıçı və şair olaraq qarşımıza çıxmağa başladı. Lakin unutmaz ki, son dövrlərdə Aşiq hər nə qədər, dövrünün ideologiyasına tabe olub bu haqda yazsa da, özündəki irfani-təsəvvüfi havaya hər zaman sadıq qaldı və zaman-zaman bunu sazında, sözündə dilə gətirdi.

İslam dininin qəbulundan sonra türk şamanizmi ilə çuğlaşmış təsəvvüf çalarları XVI əsrdən sonra müasir aşiq ənənəsində daha fərqli şəkildə özünü büruzə verməyə başladı. Zaman öz tələbini diktə edərək aşığı yeni arayışlara sövq edirdi. Zamanla yeni bir təkamül hadisəsi yaşayan bu ənənədə vergili aşıqlar-haqq aşıqları titulu yaranmağa başladı. Yaradanla ilahi bağının mövcud olduğuna inanılan, bu sənəti, söz söyləyib, saz çalmağı ilahinin vergisi kimi alan aşıqlar “haqq aşıqları”

titulunun sahibi olurdular. Maraqlı bir məqam ondan ibarətdir ki, heç də bütün oxuyan, çalan aşıqlar haqq aşığı mərtəbəsinə yüksəlmir, doğrudan da bu sənəti mükəmməl bilən, bədahətən söz söyləmək, başına gələcək hadisələrdən hali olmaq, qüdrəti ilə ola biləcək mənfi hadisələri dəf etmək və s. kəramətləri ilə seçilən aşıqlar haqq aşığı adlanırdı. Bu aşıqlar sağlığında böyük nüfuz sahibi, el ağsaqqalı olur, öldükdən sonra qəbri ziyarətgaha çevrilirdi.

Məsələn, Ağbaba-Çıldır aşığı mühitinin ustadı, piri sayılan Xəstə Hasanın qəbri ziyarət edilir, yağış yağmayanda qəbrin üstündə xüsusi ayinlər icra olunur və ən qəribəsi budur ki, bu ayinlərdən sonra mütləq yağış yağırdı. Yenə bu aşığı mühitinin zirvəsi sayılan Aşıq Şenliyin qəbri ziyarətgah kimi yad edilir və evlərdə uğur gətirəcəyinə, qəza-bəlanı sovacağına inanıldığı üçün qəbrdən torpaq götürülürdü. Çıldırın Suxara kəndində Aşıq Şenliyin qəbrini ziyarət edərkən bu məlumatları nəvəsi Aşıq Yılmaz Aşıq Şenlik oğlundan eşitmişdim. Bunun qarşısını almaq üçün bələdiyyə qəbrin üzərini xüsusi örtük ilə bağlamaq məcburiyyətində qalmışdı.

Haqq aşığı mərtəbəsinə yüksəlmək üçün rəya motivi də vacib şərtlərdən biridir. Gənc aşığı və ya aşığığa namizəd olan gənc bir çeşmə başında, bir ağac altında, kimsəsiz bir ərazidə yuxuya gedir, rəyasında bir dərviş və ya piri əlindən buta alır. Bu buta bəzən bir badə, bəzən isə bir alma və s. meyvələr olurdu. Dərviş suyu içməyi və ya meyvəni yeməyi istəyirdi. Bu rəyadan çox çətinliklə, bəzən bir, bəzən üç gündən sonra ayılan aşığı bədahətən şeir deyib, saz çalırdı.

XIX əsrin ən böyük aşığı mühitlərindən biri də Çıldır-Ağbaba aşığı mühiti hesab olunurdu. Çıldır aşığı mühitinin ustad sənətkarı Xəstə Hasandır. XIX əsrdə aşığı-saz sənətinin qol-qanad açdığı Çıldırda Aşıq Nuru, Aşıq Şenlik, Aşıq Nəsim, Aşıq İskəndər, Aşıq Süleyman, Çorru Məhəmməd, Aşıq Məhməd, Aşıq Balakışı və onlarla digər şair-aşıqlar xalq arasında hörmət və nüfuz qazanmış, aşığı poeziyasının inkişafına misilsiz xidmət göstərmişlər. Onların arasından Xəstə Hasan ocağının yetirməsi Aşıq Şenliyin adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. XIX əsr Çıldır-Ağbaba aşığı mühitinin zirvəsi olan Aşıq Şenlik dövrünün böyük aşıqlar yetişdirən məktəbinin layiqli ustasıdır.

O dövrdə Ağbaba-Çıldır aşığı mühitində yaşayıb-yaradan aşıqlar arasında dini inanc və fəlsəfə geniş yayılmışdı. Daha əvvəllər klassik ədəbiyyatda görünən Allah sevgisi və eşqi onların yaradıcılığında sanki yenidən təzahür etmişdir. Aşıq Şenlik Füzuli kimi ona iztirab verən bu eşqdən məmnundur və ondan ayrılmaq istəmir:

Mədət Allah, gönül quşu qəfəsdə,
Cihan şirin, candan ayırma məni.
Pərvanəyəm, eşq oduna yanaram,
Bu aşığı-suzandan ayırma məni.

...Şenliyəm, dər ərşə çıxdı amanım,
Daha səndən özgə yoxdu gümanım.
Sana sığınırım, qəni sübhanım,
Zərrəcə inamdan ayırma məni (1,181).

Yaxud:

Rəhim qıl, əfəndim, eylə mərhəmət,
Mağrifət yazana bağışla məni.
Sərvəti ənbiya, fəxri kainat,
Sahibil ihsana bağışla məni.

...Şenlik, yadına sal həzrət Abbası,
İmam Hüseynin matəmi, yası,
İmam Mirzə Qızıl Kümbəz ağası,
Xaki Xorasana bağışla məni (1, 215-216).

Klassik aşiq poeziyasının ən gözəl nümunələrini yaradan Aşiq Şenlik bizə nəsihət, dini didaktik mövzuda da bir-birindən dəyərli şeirlər miras qoymuşdur. Vücutnamə, ustadnamə, qılíbəndlərində onun təsəvvüf əhli olduğu görünür. Bu mövzuda dərin biliyi və hazırlığı olduğu şeirlərindən məlum olur. Aşiq Şenliyin qılíbənddə dini mövzuda verdiyi suala bir nümunə gətirək:

Adəmdən əvvəla fani dünyada,
Şəriət babında nazir kimiydi?
Müşgüldə qulunun dadına yetən,
Ol vadə Həzrəti Xızır kimiydi?

...Şenlik der, ol vadə yoxuydu ayət,
Nə zikirmən edərdilər ibadət?
Nə səbəbdən Haqqa yetdi şikayət,
Tərtibi biz üçün hazır kimiydi? (1, 183).

Yaşadığı coğrafiyanın qanlı-qadalı günlərini görmüş, rus işğalını yaşamış aşiq bu bölgəyə sonralar gələn xristianlarla da mülayim əlaqələr içində olmağın tərəfdarı olmuşdur. Bütün səmavi dinlərin bir olduğunu, Allahın tək olduğunu, dini ayrı seçkiliyin insanlara arasında nifaq salmağa xidmət etmədiyini, əksinə bu dini rəngarəngliyin Allahın sevgisinin, mərhəmətinin nişanəsi olduğunu bir şeirində dilə gətirir:

Cümləmizin nəslı birdi,
Həzrəti Adəm evladı.
Yetmiş iki yol göstərdi,
Göndərdi Zəbur, Tevratı.

...Şenlik der, alsalar xəbər,
Hər kəs öz dinini sevər.
Cümləmiz gündə min səfər,
Haqdan istəriz cənnəti (1, 173-175).

Bundan başqa klassik aşiq şeirində ənənəvi hal almış Qurani-Kərim əlifbasının bütün hərflərinə tək-tək misralar halında tərif deyilməsi isə yaradılan əlifnamələr də çox mükəmməl şəkildə Aşiq Şenlik yaradıcılığında əks olunmuşdur:

“Əlif” – öz ismiydi, “be” – befadarın,
“Te”-yi tək bir hərfdə gördüm, İrəbbim.
“Se” – sahibim sənsən, yoxdur heş kimsəm,
“Cim”-dən bu cavabı sordum, İrəbbim.

... “Vav” – var mağfirətim affeylə bizi,
“He” – Haqqa Şenliyin budur niyazi,
“Lam əlif”lə “ya”-dır ən axır sözü,
Hıfzi imtahana girdim, İrəbbim. (1, 219).

Mədəniyyətlərin, dinlərin və təriqətlərin birləşdiyi Qafqazın qapısı adlanan Qarsda dini bayramların, xüsusi günlərin böyük təmtəraqla qeyd edilməsi, bölgədə bu dini adətlərə çox önəm verilməsi də bu şəirdən anlaşıdır:

Bu günə deyərlər Qurban bayramı,
Hacılar murada yetdiyi gündü.
Səksən min ehtacı, doxsan min hacı.
Alıf Arafata getdiyi gündü.

...Şenlik der, peyğəmbər getdi Meraca,
Dürdən libas geyib yetişdi taca,
Qənimət gətirdi yerdə möhtaca,
Əli də Kahkahı tutduğu gündü (1, 227).

Bu nümunələrin sayını istənilən qədər uzatmaq mümkündür, çünki Aşıq Şenlik yaradıcılığı başdan-başa nəsihət və təsəvvüfi biliklər üzərində qurulmuşdur. Yazı-pozu savadının olmadığı təxmin edilən, bununla belə bu qədər səlis dini bilgilərə sahib olan Aşıq Şenlik xalqın içindən çıxmış, dərviş əlindən badə içmiş haqq aşığıdır. O, xalq hikmət və ənənəsinə söykənən çox böyük mütəfəkkir alim insan və vergili şair olmuşdur. Yaradıcılığının çox hissəsinin itib-batdığı aşiq şeirlərinin hamısını bədahətən söyləmişdir. Aşıq Şenlik haqqında bölgə insanının dilində yaşayan, bu gün hələ də bir çoxu yazıya alınmamış onlarca rəvayət aşığa verilən dəyər və sayqıdan xəbər verir.

XIX əsr aşıqları arasında Göyçə aşiq mühitinin fəaliyyəti xüsusilə diqqətəlayiqdir. Ağ Aşıq, Aşıq Alı yetirmələri Aşıq Məhərrəm, Aşıq Musa, Mirzə Bəylər, Aşıq Əziz və onlarla sənətkarlar yetişdirən Göyçə aşiq məktəbi Aşıq Ələsgər poeziyası ilə ən yüksək zirvəyə yüksəlmişdir.

Aşıq Ələsgər bir çox dünya elmləri ilə yanaşı İslamı da dərindən bilirdi. Təkkə və təriqət aşığı kimi “dədə” titulu almış aşiq haqq aşığı kimi şöhrətli bir ad qoymuşdur. Şeirlərində təsəvvüfi motivlərdən gen-bol istifadə edən aşiq öz yaradıcılığında sufi ədəbiyyatın ən gözəl nümunələrini yaratmış, bu mövzuya şeirlərində geniş yer vermişdir. Aşıq Ələsgər ustadnamələri didaktik mahiyyət daşıyır, insanlara sayqı və sevgi çərçivəsində öyüd-nəsihət verir:

Bizdən salam olsun arif olana,
Haqq nə gündə xəlq elədi dünyanı,
Yer ilə göy nə sahatda bəhs etdi,
Yer nə üstə bəndə saldı asmanı?

Asman nə istədi barı xudadan,
Xuda nə əmr etdi ərşi əladan,
Kimdi gəldi, kim apardı, haradan?
Nə surətdə gördü Məscid-Əqsanı? (3,164-165)

Aşıq Ələsgər də klassik aşiq poeziyasının ənənəsinə sadıq qalaraq özünün gördüyü şəkildə Qurani-Kərim əlifbasını məth eyləmişdir:

İbtidada “əlif” – Allah,
“Be” – birliyə dəlalətdi.
“Te” – təkdi vahidi-yekta,
Arif bu elmə bələddi.

... “Lam-əlif”lə – birdi Allah,
“Ye” – yekdi adil padişah.
Ələsgər, tutduğun günah,
Bağıslansa, çox hörmətdi (3, 23-24).

Bundan başqa onun peyğəmbərə, on iki imama mədhiyyələri də çox məşhurdur. “Həqiqətdən iki gözəl sevmişəm, birisi Məhəmməd, birisi Əli” deyən aşığın Əhli beyt eşqi, İmam Əli eşqi onun həyat fəlsəfəsindən gəlirdi və onun təsəvvüf elminin əsası idi. Bu şeirlər bu gün də dillərdə əzbərdir və dini mərasimlərdə həmişə ağızlarda dolaşır:

“Bismillahir-rəhmanir-rəhim!” – deyib,
Sıdq ilə çağıraram Şahi-Heydəri.
Xişmə gəlib, bir əlində götürdü,
Səksən min batmanlıq dəri-Xeybəri.

... Mehdinin şəninə gəlibdi ayat,
İsmine möminlər verir salavat.
Yovmi-ərəsətdə etmə xəcalət,
Yandırma odlara qul Ələsgəri! (3, 26)

“Peyğəmbərin meracı” şeirində Aşıq Ələsgər çox elmi dəqiqliklə tarixi hadisələri və faktları qələmə alır. Burada onun dərin dini biliyinə heyran olmamaq mümkün deyil:

Aşıqlar qövlilə, arifü aqıl,
Dörd dəfə peyğəmbər meraca getdi.
Otuz altıyla cəm olubdu on yeddi,
Xəstə dilim bu yollara bələddi.

...Yazıq Ələsgərəm, azdı kamalım,
Vacibdi ki, bir ustaddan dərs alım,
Dərs aldım, öyrəndim, oldu öz malım,
Bizdən də ustada nəfi-rəhmətdi (3, 24).

Aşıq Ələsgərin bütün şeirləri zəngin xalq təcrübəsinə əsaslanan ibrətamiz nəsihətlərdir, sınaqlardan çıxmış həyat fəlsəfəsidir. Onun təsəvvüfi fikir dünyası, dini baxışları, həyatın, insanın yaranması, təşəkkül etməsi haqqında olan şeirləri aşıqın sufi dünyagörüşünün nə qədər kamil olduğunu bir daha gözlər önünə sərir. Haqq aşığının qarşısındakı tələbləri, Allah və cəmiyyət qarşısında məsuliyyətləri haqqında Dədə Ələsgər demişdir:

Aşıq olub, diyar-diyar gəzənin,
Əvvəl, başda pür kamalı gərəkdı.
Oturub-durmaqla ədəbin bilə,
Mərifət elmində dolu gərəkdı.

...Ələsgər xümsünən zəkətin verə,
Əməlin mələklər yazı dəftərə,
Hər yanı istəsə, baxanda görə,
Təriqətlə bu sevdalı gərəkdı (3,50).

Tamamilə sufi motivləri üzərində qurulan və açmasının Qurani-Kərim ayələrində gizli olduğu bir qıfılənddə Aşıq Ələsgər çox böyük ustalıqla təsəvvüf fəlsəfəsinin mahiyyətini gizlətməmişdir:

Yerin, göyün, ərşin, kürsün, insanın,
Kühü, bünövrəsi ay nədən oldu?
Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi?
Hikmətin dəryası ay nədən oldu?

...Yazıq Ələsgərəm, intizarım var,
Alımsənsə, məni eylə xəbərdar:
Elmi hardan tapdı cümlə aşıqlar?
Şeiri-müəmması ay nədən oldu? (3,163)

Bu nümunələrdən də göründüyü kimi Aşıq Ələsgər dövrünün və mühitinin ən böyük mütəfəkkiri, irfani aləmin böyük sufi aşığı idi. Onun yaradıcılığı bu qədim sənətin dərin qatlarından, mistik yaradılışından bəhrələnməsini və bunu şərq ədəbiyyatına olan məhəbbəti ilə zənginləşdirərək daha da kamilləşdirdiyini görürük. Təsəvvüfi cərəyanlarla təkkə ədəbiyyatına, təriqət sufiliyinə baş vurmuş aşıq oradan nəsilənmiş və xalqın mayasından gələn mərdlik, dürüstlük, mərhəmət hisslərinin təsiri ilə də böyük bir zirvəni fəth etmişdir.

XIX əsr aşıq yaradıcılığında novatorluq və klassik aşıq ənənələri paralel inkişaf edirdi. Hər şeydən əvvəl, onların toxunduqları mövzular artıq öz sələflərindən kifayət qədər fərqlənirdi. XIX əsr aşıqlarının işlədiyi mövzular əlvan və rəngarəng idi. Real həyat həqiqətləri, məişət məsələləri, gündəlik qayğılar və s. kimi

mövzular şeirə gətirilərək ictimai aşiq şeiri formalaşdırılırdı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, aşiq yaradıcılığının əsas məğzi, sözsüz ki, lirikadır. Lirik şeirlər, gözəlləmələr bu dövr aşiq şeirinin əsas mayasını təşkil edirdi. İnsan və təbiət gözəllikləri, insanın daxili aləmi, dünyaya, əxlaqi dəyərlərə verilən qiymət, dini və didaktik mövzular tez-tez müraciət olunan aşiq şeirləri arasında idi.

Biz bu yazıda XIX əsr aşiq şeirinin təsəvvüfi tərəflərinə toxunmağa çalışdıq. Bu dövrün təsəvvüfi mahiyyətini açaraq, XIX əsr aşiq təsəvvüf şeirlərinə nümunə olaraq sadəcə iki aşiqin şeirlərindən bəhs etdik. Güman edirik ki, bu nümunələr bu əsrin sufi şeirini təmsil edərək dövr və təsəvvüf motivli aşiq şeiri haqqında məlumat verdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslan E. Çıldırılı Aşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri (Metin-İnceleme-Sözlük). Erzurum: 1973, 455 s.
2. Aşiq Alı. Əsərləri. Bakı: Avrasya press, 2006, 192 s.
3. Aşiq Ələsgər. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 400 s.
4. Azərbaycan aşiq şeirindən seçmələr. Bakı: Şərq-Qərb, I cild, 2005, 375 s.
5. Azərbaycan aşiq şeirindən seçmələr. Bakı: Şərq-Qərb, II cild, 2005, 421 s.
6. Hacıyeva M. Türk aşıqları, Bakı: Elm, 2004. 207 s.
7. Həkimov M. Aşiq sənətinin poetikası. Bakı: Səda, 2004, 606 s.
8. İsmayılov H. Dədə Ələsgər poeziyasının sufi mahiyyətinə dair // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. XI kitab. Bakı: 2002, s. 24-49.
9. Paşayev S. XIX əsr aşiq yaradıcılığı. Bakı: 1990, Azərnəşr, 131 s.
10. Vəkilov Q. XIX əsr aşiq lirikası. Bakı: Maarif, 1993, 144 s.
11. Yunus Emre Divanı. Ankara: Akçağ yayınları, 1991, 273 s.
12. Азербайджанская ашугская поэзия. Алескер. Баку: Язычы, 1984, 137 с.